

Kwetsbaarheid Naar een gelijkwaardige behandeling van kwetsbare vluchtelingen

Auteur : Nicolas Van Puymbroeck
Redactie : Olivia Fleuvy
Vormgeving : Sophie Nelis

Afbeeldingen: Isabel Corthier, Laurent Poma

Een uitgave van Caritas International en Convivial

Caritas International
Liefdadigheidstraat 43
1210 Brussel
Tel. +32 (0)2 229 36 11
Fax +32 (0)2 229 36 36
infonl@caritasint.be

Convivial – Mouvement d’insertion des Réfugiés :
Convivium asbl/vzw – Convivialités asbl
Gerijstraat 33/35 – 1190 Brussel
Tel. +32 (0)2 503 43 46
Fax +32 (0)2 503 19 74
info@convivial.be

Met de steun van het Europees Fonds voor Asiel, Migratie
en Integratie

Uitgavedatum: december 2017

Deze uitgave mag niet gewijzigd noch gereproduceerd worden
zonder vermelding van de auteurs.

INHOUDSTAFEL

5 **Introductie**

7 **Een perspectief op kwetsbaarheid**

7 **Kwetsbaarheid, autonomie en veerkracht**

8 Draaglast en draagkracht

9 Cultuur en superdiversiteit

11 Vluchtelingen en kwetsbaarheid

11 Inschatten

12 Timing/proces

13 **Hulpverlening**

14 Interventie of aanpassing

16 Cultuurverschil

16 Interculturele competentie

18 **Conclusie**

19 **Handvaten voor de praktijk**

20 Materiële kwetsbaarheid

22 Maatschappelijke kwetsbaarheid

24 Medisch/mentale kwetsbaarheid

26 **Conclusie**

Kwetsbaarheid Naar een gelijkwaardige behandeling van kwetsbare vluchtelingen

INTRODUCTIE

Dagelijks verlaten mensen hun thuisland op de vlucht voor geweld, oorlog, of vervolging wegens ras, godsdienst, nationaliteit, het behoren tot een bepaalde sociale groep of een politieke overtuiging. Hun zoektocht naar internationale bescherming verloopt in de regel erg moeizaam. Eerst dienen ze een ander land te bereiken en vervolgens moeten ze daar de autoriteiten overtuigen van de legitimiteit van hun vluchtmotieven. Uiteindelijk krijgen sommigen een positieve beslissing met het recht om in hun gastland te blijven. Ook dan wacht hen een enorme uitdaging om op korte tijd een nieuwe toekomst op te bouwen.

Wie op de vlucht slaat, verliest niet alleen woonst en eigendom, maar ook de eigen maatschappelijke status en de vertrouwde cultuur. Men laat vrienden en familie achter en tijdens de zware tocht naar veiligheid zet men vaak de gezondheid op het spel. Alle puzzelstukken van het leven moeten opnieuw samengelegd en geordend worden eens men de zekerheid heeft om in België te blijven. De verwachtingen

zijn hooggespannen, maar de realiteit is niet altijd even makkelijk. Voor sommigen verloopt de inbedding in België vlot, maar anderen hebben hulp en vooral tijd nodig.

Om grip te krijgen op de moeilijkheden die vluchtelingen¹ ondervinden, stelt deze brochure een perspectief voor dat de aandacht richt op kwetsbaarheid. Hieronder wordt verstaan dat personen blootgesteld worden aan allerhande uitdagingen zonder dat ze de middelen hebben om er adequaat op te reageren. Er bestaan heel wat verschillen tussen personen met hetzelfde formeel erkenningsstatuut. Ze hebben uiteenlopende situaties meegemaakt die hen tot vluchten aanzetten. Daarenboven komen ze uit heel verschillende delen van de wereld, uit verschillende bevolkingslagen, zijn ze zowel jong als oud, man als vrouw, homo of hetero, enzovoort. Sommigen hebben meer veerkracht om uitdagingen te boven te komen, terwijl anderen een helpende hand kunnen gebruiken.

Een gelijkwaardige behandeling vereist dat men rekening houdt met de kwetsbaarheid

¹ In deze tekst gebruiken we de term 'vluchteling' in de brede zin, inclusief personen met subsidiaire bescherming.

© Laurent Poma

van vluchtelingen en daar vervolgens gepaste interventies tegenover plaatst. Om iedereen als gelijk te behandelen, mag men niet iedereen gelijk behandelen. Deze brochure richt zich tot professionele dienstverleners en vrijwilligers die vluchtelingen ondersteunen bij hun eerste volwaardige stappen in de Belgische samenleving. Het is geen handboek noch een stappenplan, maar tracht begeleiders wegwijs te maken in de problematiek van kwetsbaarheid en veerkracht. Hierbij wordt expliciet aandacht besteed aan de noodzaak van interculturele begeleiding.

De brochure bestaat uit twee onderdelen. In een eerste deel worden de inhoudelijke contouren van het perspectief op kwetsbaarheid en veerkracht geschetst. In een tweede deel wordt dit perspectief geïllustreerd aan de hand van concrete noden die zich manifesteren tijdens de hulpverleningspraktijk. Bijgevoegd instrument vormt een concreet hulpmiddel dat als

kapstok gebruikt kan worden tijdens de hulpverlening. Dit geldt zowel voor het maken van een inschatting van de capaciteiten en noden van een persoon en diens familie, als voor het opmaken van een aangepast hulpverleningsaanbod. Deze brochure tracht begeleiders te ondersteunen bij deze moeilijke oefening.

EEN PERSPECTIEF OP KWETSBAARHEID

Tijdens de afgelopen jaren wordt er in het ruime maatschappelijk debat een sterke nadruk gelegd op de verantwoordelijkheid van burgers voor hun eigen levensproject. Naast gelijke rechten, heeft iedereen vooral ook de plicht om bewuste keuzes te maken en een onafhankelijk leven te leiden. Dergelijk perspectief wordt ook doorgetrokken als het gaat over vluchtelingen, die zelf verantwoordelijk zijn voor hun eigen positie in de samenleving.

De nadruk op autonomie is erg belangrijk. Vluchtelingen moeten in staat zijn zelfstandig in België te leven. Dit wil zeggen dat ze zelf hun financiën, administratie en woning kunnen beheren, dat ze weten met welk probleem ze waar terecht kunnen, dat ze vertrouwd zijn met de Belgische samenleving en dat ze zowel hun rechten als plichten kennen.

Wel moet men erop wijzen dat een autonoom leven na erkenning vooral een streefdoel is waar naartoe gewerkt wordt, veeleer dan een gegeven van waaruit men kan vertrekken. Vandaar dat deze brochure zich aansluit bij een reeks auteurs die aanduiden dat niet iedereen in dezelfde mate in staat is om aan dit ideaal van zelfstandigheid te voldoen¹. Er wordt van de centrale gedachte vertrokken dat de kwetsbaarheid van een persoon diens mate van autonomie sterk beïnvloedt.

In dit eerste deel worden de contouren van een perspectief op kwetsbaarheid in meer detail uitgewerkt. Er wordt begonnen met een algemene definitie van kwetsbaarheid en daarna wordt stilgestaan bij de factoren die specifieke vormen van kwetsbaarheid in de hand werken. Ten slotte gaan we in op de eigenheid

van vluchtelingen en de inschatting van hun kwetsbaarheid.

KWETSBAARHEID, AUTONOMIE EN VEERKRACHT

Kwetsbaarheid verwijst naar de mate waarin iemand blootgesteld wordt aan allerlei materiële, maatschappelijke en medische risico's of bedreigingen zonder over het vermogen te beschikken om hiermee om te gaan. Kwetsbaarheid komt in vele gradaties voor. Bovendien is het een dynamisch gegeven dat sterk kan evolueren doorheen de tijd en ook andere vormen aanneemt in opeenvolgende levensfasen. Door de erkenning van kwetsbaarheid kan men beter aan een realistische versterking en vergroting van de autonomie van een persoon werken².

Een belangrijke kanttekening hierbij is dat de focus op kwetsbaarheid niet mag vervallen in een slachtoffer-perspectief. Soms onderschatten of onderdrukken hulpverleners de pogingen van kwetsbare personen om zichzelf, via allerlei creatieve mechanismen, tegen kwetsbaarheid te beschermen. Kwetsbare personen kunnen zogenaamde 'coping'-strategieën ontwikkelen om weerstand te bieden aan hun situatie. In het specifieke geval van vluchtelingen waarschuwen auteurs er bijvoorbeeld voor dat bepaalde gedragingen, zoals zich terugtrekken uit het sociale leven, niet noodzakelijk als problematisch geïnterpreteerd moeten worden³. Vaak gaat het net om tijdelijke vormen van coping als aanpassing aan nieuwe omstandigheden. Het zijn normale reacties op een hoogst abnormale situatie.

Toch vormt coping slechts een eerste reactie. Als men wil spreken van een versterking van autonomie, dient er naast coping namelijk ook een fase van herstel ('recovering') en volhouden ('sustaining') te volgen. Indien een persoon deze drie stadia doorloopt in reactie op een concrete bedreiging, wordt er in de literatuur gesproken over veerkracht ('resilience'^{IV}).

VAN COPING NAAR RECOVERING EN SUSTAINING

Fresalam uit Eritrea leerde tijdens haar verblijf in een collectief centrum een hoog-opgeleide Syrische vrouw kennen. De kindjes van Fresalam gaan naar school, maar zij kan moeilijk communiceren met de leerkracht omdat ze alleen Arabisch spreekt. Haar vriendin helpt echter door te tolken in het Engels. Zo slaagt ze er toch in te copen met de moeilijke situatie. Fresalam beseft echter dat ze niet kan blijven rekenen op haar vriendin omdat die op termijn kan wegvallen. Ze is erg gemotiveerd om Frans te leren en maakt snel vorderingen. Zo herstelt ze haar autonomie en zit ze in een proces van 'recovery'. Als ze naar een lokaal opvanginitiatief verhuist, kan ze haar taallessen verderzetten en heeft ze niet langer hulp nodig. Ze weigert systematisch Arabische tolken en zet alles op het oefenen van het Frans, wat erop wijst dat ze probeert vol te houden, ook al is het soms moeilijk. Fresalam is aldus een mooi voorbeeld van een veerkrachtige persoon.

Een veerkrachtig persoon is autonoom doordat hij of zij duurzame oplossingen kan bedenken bij de blootstelling aan risico's. Ook een autonoom persoon wordt in onze complexe samenleving met moeilijkheden geconfronteerd, maar beschikt over de mogelijkheden om er een gepast antwoord op te formuleren.

Kwetsbaarheid verwijst dus veeleer naar de ongelijke capaciteit om uitdagingen te boven te komen.

Draaglast en draagkracht

Er bestaan grote onderlinge verschillen tussen personen als het op kwetsbaarheid aankomt. Om die verschillen en hun dynamiek te begrijpen, hanteert men vaak het dubbele perspectief van de draaglast en de draagkracht^V. Onder draaglast verstaat men de bedreigende factoren die het personen moeilijk maken om een autonoom leven te leiden. Deze kunnen incidenteel of chronisch zijn. Draagkracht verwijst daarentegen naar de beschermende factoren die personen kunnen aanwenden om zich te beschermen tegen allerhande uitdagingen. Zo kan men kwetsbaarheid vervolgens beschouwen als de resultante van de balans tussen draaglast en draagkracht. Dit betekent dat iemand meer kwetsbaar kan worden doordat de draaglast vergroot, doordat de draagkracht vermindert, of door een combinatie van beide processen.

Draaglast en draagkracht zijn net zoals kwetsbaarheid erg algemene begrippen. Vandaar dat men vaak een onderscheid maakt tussen verschillende dimensies van kwetsbaarheid. In deze brochure wordt een onderscheid gemaakt tussen een materiële, maatschappelijke, en medisch/mentale dimensie.

- Op materieel vlak kunnen financiële middelen, onroerende goederen en 'papieren' beschermen tegen uitdagingen zoals werkloosheid, dakloosheid en uitzetting.
- Op maatschappelijk vlak onderscheiden we sociale netwerken, familie en vaardigheden als beschermende factoren tegen vereenzaming, desoriëntatie, en onbegrip.

- Op medisch/mentaal gebied zijn een goede gezondheid, intelligentie en een sterke persoonlijkheid een baken tegen ziekte, psychische fragiliteit en trauma's.

Het onderscheid tussen deze drie dimensies is niet radicaal en ze hangen onderling vaak samen. Men kan risico's op maatschappelijk gebied bijvoorbeeld trachten op te vangen via financiële middelen. Of men kan sociale netwerken inzetten als mantelzorg voor een zwakke gezondheid. Heel wat coping strategieën maken gebruik van de inwisselbaarheid tussen dimensies en zetten resources uit een andere dimensie in om risico's op te vangen. Dergelijke kruisinzet kan gevaarlijk zijn wanneer een risico op één domein zich vertaalt naar risico's op andere domeinen. Wie medische problemen heeft, kan zo bijvoorbeeld ook werkloos worden en sociaal geïsoleerd raken.

TOENAME VAN DE DRAAGLAST

Anass kwam als Syrische asielzoeker naar België. Het verloop van zijn procedure verliep vlot. Na vier maanden in een collectief centrum in Vlaanderen verhuisde hij naar een lokaal opvanginitiatief, waar hij reeds na een maand zijn erkenning kreeg. Vervolgens zette hij zijn zinnen op de gezinshereniging met zijn echtgenote en 19-jarige dochter. Toen bleek dat zijn dochter niet kon overkomen omdat ze meerderjarig is, begon het moeilijker te gaan. Zijn echtgenote wilde haar niet achterlaten omdat ze in Syrië geen familie meer hebben. Gescheiden van zijn gezin, begon Anass zich steeds meer zorgen te maken. Hij vond dat hij zijn rol als vader niet kon waarmaken en belandde in een depressie. Op enkele maanden keerde de situatie door de draaglast van de moeilijke gezinshereniging.

AFNAME VAN DE DRAAGKRACHT

Marie, een Congolese jonge moeder met twee kleine kindjes, werd erkend als vluchteling in de zomer van 2014. Met behulp van een nicht die al in België woonde vond ze een klein appartement. Overdag terwijl de kindjes naar school gingen, volgde ze een opleiding kleuterverzorgster. De vader van de kinderen verbleef nog steeds in het land van herkomst. In het eerste jaar na erkenning hadden ze de gezinshereniging nog niet opgestart en ondertussen voldeden ze niet langer aan de voorwaarden. Op een dag moest de jonge mama plots opgenomen worden in het ziekenhuis. Ze overleed onverwachts omwille van complicaties tijdens een operatie. Plots stonden de kinderen er alleen voor zonder vader en moeder, en met amper familie in België. De draagkracht werd zo plotsklaps ondermijnd.

Cultuur en superdiversiteit

Steeds vaker worden kwetsbaarheid en culturele diversiteit met elkaar verbonden als het gaat over de hulpverlening aan personen van buitenlandse herkomst, zoals vluchtelingen en personen met subsidiaire bescherming^{VI}. Sommigen zien de betekenis van hulpbronnen en van uitdagingen als intrinsiek cultureel bepaald. Acculturatiemodellen bijvoorbeeld schrijven de autonomie van een persoon vooral toe aan diens positie in een vreemde cultuur en de ervaring van verlies van de eigen socialisatiecontext en ontworteling. Een taalkloof is hier vaak de meest duidelijke uitdrukking van.

Het behoren tot een cultuur die verschilt van de dominante cultuur in de samenleving is vanzelfsprekend een extra uitdaging. In het perspectief op kwetsbaarheid dat hier gehanteerd wordt, speelt cultuur dan ook een centrale rol, maar toch is het niet absoluut. Cultuur loopt

als het ware transversaal doorheen de materiële, maatschappelijke en medisch/mentale dimensies. Tussen culturen gelden er bijgevolg andere standaarden over wat rijkdom is, over de rol van sociale verbanden, en over fysieke en psychische gezondheid. Wel moet men voor ogen houden dat cultuur steeds ook een sociale constructie blijft waar men selectief mee omgaat. Het is vaak pas wanneer men de eigen culturele context verlaat, dat men zich bewust wordt van hoe bepaalde gebruiken en gewoonten ook anders zouden kunnen zijn. In die zin is cultuur steeds relatief en subjectief.

Het belang van cultureel verschil moet effectief nagegaan worden, in plaats van verondersteld te worden op basis van geloofsovertuiging en land van herkomst. Cultureel verschil hoeft op termijn ook geen obstakel te zijn voor personen om zich te installeren in de nieuwe samenleving.

SUPERDIVERSITEIT EN STEREOTYPES

Toen Zada, een Syrische vluchteling met twee kindjes, aankwam in het lokaal opvanginitiatief, legde de maatschappelijk werker haar uit waar ze de dichtstbijzijnde beenhouwerij kon vinden die halal vlees verkoopt. Zada bedankte voor het aanbod maar gaf aan dat ze eigenlijk vegetariër is. Toch is ze ook praktiserend Moslim en staan enkele rituelen in de Islam in het teken van het offeren van dieren. Ze legde uit dat je Islam toch met vegetarisme kan verzoenen. De maatschappelijk werker stelde zijn stereotypes over de Islam bij op basis van de superdiverse persoonlijkheid van Zada.

Vluchtelingen en kwetsbaarheid

Vluchtelingen zijn per definitie kwetsbaar. Ze ontvangen namelijk bescherming omdat ze blootgesteld werden aan levensbedreigende risico's. Ofwel hebben ze een actuele en gegronde vrees om vervolgd te zullen worden wegens ras godsdiens, nationaliteit, het behoren tot een bepaalde sociale groep of een politieke overtuiging, zonder dat hun land van herkomst hen kan of wil beschermen. Ofwel werden ze blootgesteld aan een groot collectief risico, zoals oorlog.

Van zodra de autoriteiten de vluchtmotieven legitiem achten, ontvangt men een tijdelijk en verlengbaar verblijfsrecht op Belgisch grondgebied. De erkenning in België neemt bepaalde risico's weg. Toch betekent dit niet noodzakelijk dat vluchtelingen volstrekt zelfredzaam zijn. Soms zijn ze reeds voor hun vertrek naar België kwetsbaar op materieel, maatschappelijk en medisch/mentaal gebied. Daarnaast brengt de migratie naar een nieuw land heel wat nieuwe uitdagingen met zich mee. Doorgaans komt men aan zonder materiële resources, in een land waarvan men de taal niet spreekt, zonder sociaal netwerk. Tijdens de vlucht lopen heel wat mensen bovendien medische problemen op en dienen ze het verlies van hun thuisomgeving, vrienden en familie te verwerken.

Vluchtelingen worden na hun erkenning geconfronteerd met heel wat praktische uitdagingen. De eerste bekommernis is het vinden van een huurwoning omdat men de materiële opvang binnen een termijn van twee tot vier maanden na erkenning moet verlaten. Een nieuwe woonst is echter slechts het begin van een langdurig installatie- en integratieproces. De uitdagingen spelen zich af op alle levensdomeinen. Zo dient men allerhande administratie in orde te maken, de taal te leren, een job te zoeken en een sociaal netwerk op te bouwen. Na de erkenning komt er met andere woorden een zware draaglast op de schouders van vluchtelingen te liggen.

De draagkracht van vluchtelingen loopt sterk uiteen. Er valt geen uniek patroon te onderscheiden, hoewel men in het algemeen steeds een erg beperkte materiële capaciteit heeft. Daarnaast is er een uiteenlopende variëteit wat de maatschappelijke en medisch/mentale situatie betreft, waardoor sommige personen onevenredig worden blootgesteld aan allerhande risico's. Voor hen is het moeilijker dan voor anderen om een eerste woonst te vinden en van daaruit een nieuw leven op te bouwen. Het perspectief dat hier verdedigd wordt, pleit voor een grondige inschatting van de specifieke kwetsbaarheden waar personen mee geconfronteerd worden, als een vertrekpunt om op zoek te gaan naar een adequate hulpverlening die gelijkwaardigheid als einddoel stelt.

Inschatten

De aandacht voor kwetsbaarheid is vanzelfsprekend niet nieuw. Op nationaal en internationaal niveau is er namelijk een groeiende bewustwording van kwetsbaarheid als tegenwicht voor de sterke focus op autonomie die steeds meer terrein wint. De nadruk ligt vooral bij het identificeren van bijzondere behoeften tijdens de aanvraagprocedure voor internationale bescherming^{vi}. Zo pleit de Europese Richtlijn van 27 januari 2003 tot vaststelling van minimumnormen voor de opvang van asielzoekers in de lidstaten om bij de materiële opvangvoorzieningen en gezondheidszorg rekening te houden "met de specifieke situatie van kwetsbare personen zoals minderjarigen, personen met een handicap, ouderen, zwangere vrouwen, alleenstaande ouders met minderjarige kinderen en personen die folteringen hebben ondergaan, zijn verkracht of aan andere ernstige vormen van psychologisch, fysiek of seksueel geweld zijn blootgesteld."

De Belgische opvangwet van 2007 herneemt ongeveer dezelfde opsomming van kwetsbare categorieën. Het is belangrijk deze lijst louter indicatief in plaats van exhaustief te benaderen. Dit betekent dat personen die niet in de categorieën voorkomen, zoals personen met analfabetisme, een beperkt sociaal netwerk, of een matige intelligentie, tevens kwetsbaar kunnen zijn. Omgekeerd zijn niet alle personen die binnen de categorieën vallen ook per definitie kwetsbaar. Sommige zwangere vrouwen of alleenstaande ouders ontwikkelen coping-strategieën en getuigen van heel wat veerkracht om te reageren op allerlei risico's. Volgens de Opvangwet moet er binnen de eerste dertig dagen na toewijzing aan een opvangstructuur een inschatting van kwetsbaarheid gedaan worden.

Categorieën zijn in feite alternatieven voor een meer fundamentele analyse van de dynamiek van kwetsbaarheid. Ze hebben als belangrijk nadeel dat ze niet toelaten om te achterhalen binnen welke dimensies een persoon kwets-

baar is, noch of dit een gevolg is van een te beperkte draagkracht of een te zware draaglast. Als zodanig bieden ze ook geen handvaten aan voor hulpverleners omtrent welke interventies de autonomie en veerkracht van een persoon kunnen versterken. Wel hebben categorieën als grote voordeel dat ze relatief makkelijk te hanteren zijn. Dit is vooral cruciaal bij moeilijk bereikbare doelgroepen, zoals vluchtelingen, met soms onzichtbare noden, zoals de verwerking van trauma's. Vooral leer zij zich openstellen naar hulpverleners moet er sterk geïnvesteerd worden in de opbouw van vertrouwen.

Timing/proces

Bij voorkeur wordt kwetsbaarheid zo snel mogelijk na aankomst in België ingeschat om gedurende de gehele aanvraagprocedure een zo aangepast mogelijke begeleiding te bekomen. De Dienst Vreemdelingenzaken maakt reeds bij de registratie van een beschermingsaanvraag een analyse op, die vervolgens doorgegeven

wordt aan Fed-asil. Kwetsbaarheid wordt daarbij doorgaans verengd tot een medische problematiek en het lukt omwille van logistieke redenen niet steeds om een adequate opvang te garanderen^{viii}. Zelfs bij voldoende opvangcapaciteit is het echter een illusie dat dergelijke screening bij het begin van de asielprocedure voldoende zou zijn. De identificatie van kwetsbaarheid moet eerder gezien worden als een permanent proces in plaats van een momentopname. Het is enerzijds namelijk onmogelijk om van bij het begin voldoende vertrouwen te creëren om een adequate kwetsbaarheidsanalyse te doen. Anderzijds is het vaak zo dat bepaalde problemen zich pas later manifesteren. Bovendien kunnen personen coping-strategieën ontwikkelen waardoor ze zelf tegemoet komen aan hun noden.

De inschatting van kwetsbaarheid is aldus een proces dat regelmatige opvolging vereist. Gedurende een asielprocedure worden de meest zichtbare kwetsbaarheden meestal wel opgepikt, maar meer verdoken noden komen vaak pas tot uitdrukking gedurende of tegen het einde van de opvang. Dit betekent dat opvangpartners die na de erkenning ingezet worden, zoals de Lokale Opvanginitiatieven (LOI), geconfronteerd worden met personen met zeer uiteenlopende noden. LOI zijn individuele opvangplaatsen waar vluchtelingen naartoe verhuizen eens ze erkend zijn. Hun taak bestaat erin om de uitstroom van materiële naar financiële hulpverlening te ondersteunen. Hiervoor hebben ze een termijn van twee tot vier maanden.

LOI's worden geconfronteerd met een moeilijke opdracht omdat ze slechts een zeer korte termijn hebben om nieuwe bewoners te begeleiden naar een eigen woning. Om in die taak te slagen, is het belangrijk dat ze een goed begrip hebben van de draaglast en draagkracht van een persoon. Overeenkomstig met dergelijke inschatting kan vervolgens nagegaan worden

welke interventies nodig zijn om de autonomie van een persoon te versterken.

HULPVERLENING

Vluchtelingen kunnen erg ondernemend zijn en trachten zelf het hoofd te bieden aan de uitdagingen die de installatie in een nieuwe samenleving stelt. Ze investeren veel energie en tijd in het leren van een nieuwe taal, volgen opleidingen, en proberen via sociale netwerken aan een woning te geraken. Toch is niet iedereen in dezelfde mate in staat om de draaglast te verwerken. Vandaar dat er een belangrijke rol is weggelegd voor hulpverlening, binnen de overheid en het middenveld, zowel door professionele maatschappelijk werkers als door vrijwilligers.

In deze brochure wordt de stelling van Sjef de Vries onderschreven die stelt dat: "[h]et specifieke van de vluchtelingenwerking zich niet laat beschrijven in een aantal praktische tips of methodische recepten^x." Het komt er dus niet op aan de ene juiste methodiek te vinden die als een magisch recept alle uitdagingen kan oplossen. Veeleer is het nodig om, op basis van een adequate inschatting van de kwetsbaarheid van een persoon en diens eigen veerkracht, na te gaan op welke specifieke punten begeleiding voorzien moet worden. Er is aldus nood aan maatwerk.

In tegenstelling tot de medische hulpverleningspraktijk is het bij maatschappelijk werk vaak niet de bedoeling, noch behoort het tot de mogelijkheden, om risico's helemaal te vermijden of problemen geheel op te lossen. Vaak bestaat de ambitie erin om een situatie te leren aanvaarden of begrijpen, in plaats van ze totaal te willen veranderen. Vandaar dat maatschappelijk werk erg sterk gericht is op het ontrafelen van problemen en zicht krijgen op de eigen situatie. Hier zit ook een belang-

rijke motiverende doelstelling in, waarbij personen (opnieuw) vertrouwen krijgen in de eigen capaciteiten en werken aan hun veerkracht. De nadruk ligt vooral op het bevorderen van zelfstandigheid via het ontwikkelen en versterken van beschermende factoren.

Interventie of aanpassing

Een maatschappelijk werker heeft in feite twee opties om tegemoet te komen aan noden die zich stellen, met name interventie en aanpassing.

- Interventie is het meest direct en zet in op kennisoverdracht, gedragsverandering en doorverwijzing. Zo probeert de maatschappelijk werker draagkracht te ontwikkelen en versterken.

- Aanpassing is indirect en rekt eerder op structurele aanpassingen op hogere niveaus of bij andere organisaties. Daarbij wordt vooral geprobeerd om de draaglast te verlichten en uitdagingen af te zwakken.

Een goede analyse van de kwetsbaarheid van personen is een mogelijkheidsvoorwaarde voor beide types. Voor de volledigheid vermelden we ze hier allebei, hoewel het duidelijk is dat er in de dagelijkse praktijk overwegend interventie plaatsvindt.

Tot het arsenaal van interventies van een maatschappelijk werker behoren standaard vier mogelijkheden^x, met name:

- informatieve dienstverlening
- zorgcoördinatie en adviesverlening
- concrete dienstverlening
- psychosociale ondersteuning.

Onderling verschillen deze vier interventies in de mate van nabijheid die ze vragen tussen hulpverlener en betrokkene.

Informatieve dienstverlening

Hierbij wordt kennis overgedragen, bijvoorbeeld van hoe de huizenmarkt in België in elkaar zit en hoe men best kan zoeken naar een woning.

Zorgcoördinatie en adviesverlening

Deze interventie vereist dat een hulpverlener personen naar de juiste diensten toeleidt en tevens meedenkt over wat de beste toekomstkeuzes zijn.

Concrete dienstverlening

De hulpverlener doet taken in de plaats van een begunstigde, zoals bijvoorbeeld bellen naar verhuurders en onderhandelen over een huurcontract. De bedoeling is echter ook om de persoon deze handelingen aan te leren zodat de hulpverlener op termijn overbodig wordt.

Psychosociale ondersteuning

Hieronder rekent men intensieve trajectbegeleiding, bijvoorbeeld het 'woonklaar' maken van personen door hen nauw op te volgen tijdens hun dagelijkse leven.

Tot het arsenaal van de aanpassingen rekenen we tevens vier mogelijkheden, met name:

- signalering
- preventie
- vorming
- onderzoek.

Signalering

Dit is een manier om praktische uitdagingen naar een hoger niveau te tillen. Maatschappelijk werkers die merken dat ze onvoldoende tijd hebben om de kwetsbaarheid van een persoon in te schatten, kunnen dit bijvoorbeeld in regionale vergaderingen met Fedasil bespreken in de hoop dat zij bijsturingen zullen doen.

Preventie

Hierbij probeert een maatschappelijk werker zelf oplossingen te bedenken voor proble-

men die zich stellen. Om te voorkomen dat bewoners niet tijdig de opvang verlaten, kan een lokaal opvanginitiatief bijvoorbeeld zelf huurwaarborgen voorschieten.

Vorming

Dit gaat over bijscholing om voorbereid te zijn op uiteenlopende noden van het doelpubliek. Het kan gaan over vormen die aan andere organisaties aangeboden worden om bijvoorbeeld de drempel naar de hulpverlening te verlagen of informatie verspreiden over bepaalde problemen.

Onderzoek

Om problemen en personen beter te doorgronden en op basis daarvan de hulpverleningspraktijk bij te stellen, kan op een systematische manier onderzoek gedaan worden.

De verschillende interventie- en aanpassingspraktijken sluiten elkaar niet uit. In het algemeen

geldt het principe dat de mate van kwetsbaarheid de mate van intensiteit van de interventie of aanpassing bepaalt. Om een antwoord op de noden van erg kwetsbare personen te vinden, heeft men doorgaans een combinatie nodig van verschillende interventies die de draagkracht versterken en ontwikkelen alsook aanpassingen die de draaglast verlichten en overkomen.

Het is van belang dat hulpverlening op maat van de noden en capaciteiten van de personen werkt. De uitdagingen zijn vaak complex en het is onmogelijk om in één keer alles te willen behandelen. Vandaar dat het aan te bevelen is om prioriteiten te stellen, zonder echter het globale beeld uit ogen te verliezen. Men dient directe noden van noden op langere termijn te onderscheiden. Tijdens de transitie is vinden van huisvesting de absolute prioriteit. Een woning is een mogelijkheidsvoorwaarde voor de sociale verankering. Bovendien is

het een administratieve vereiste om toegang te krijgen tot allerlei rechten. Andere noden, zoals opleiding, tewerkstelling, ... komen later aan bod. Een hulpverlener dient voor ogen te houden dat vele uitdagingen tijd vragen om behandeld te worden.

Cultuurverschil

Voor hulpverleners is het niet vanzelfsprekend om personen met buitenlandse herkomst te helpen omdat ze vaak verschillen in opvattingen over materiële standaarden, maatschappelijke gebruiken, en medische noden. Zo komt het bijvoorbeeld soms voor dat vluchtelingen een huurwoning weigeren omdat ze niet overeenkomt met hun verwachtingen, bijvoorbeeld doordat er geen apart salon is om gasten te ontvangen. Ook bij ouders kunnen er bijvoorbeeld andere eisen zijn over de rol van de school. In sommige culturen is de school uitsluitend een plaats van discipline, niet van spel. Op medisch vlak, is er dan weer in verschillende culturen een andere openheid ten aanzien van psychische problemen, die vaak in de taboesfeer blijven.

Culturele misverstanden maken de identificatie van kwetsbaarheden en het traject naar autonomieversterking vaak erg complex. Een bijzonder delicaat gegeven bij de begeleiding is de rol van het gezin en de gemeenschap. Westerse hulpverlening vertrekt van een sterk individualistische premisse, waarbij de nadruk ligt op het welzijn en de autonomie van elke afzonderlijke persoon. Soms leidt dit tot spanningen met de sociale omgeving. Zo kan de versterking van de positie van de vrouw in een gezin bijvoorbeeld een ontwrichtend effect hebben. Een sociaal netwerk kan zowel een zegen als een vloek zijn. Vandaar dat een maatschappelijk werker steeds ook aandacht moet besteden aan de positie en rol die een persoon inneemt. Cultuur speelt een bijzondere rol bij vluchtelingen. Men dient voor

ogen te houden dat ze het land van herkomst niet vrijwillig verlaten hebben. Hun opvoeding en gebruiken zijn wat hen nog verbindt met de plaats die ze gedwongen hebben moeten achterlaten. Dit vereist een rouwproces om het gevoel van verlies te aanvaarden en zich open te stellen naar een nieuwe samenleving. Hulpverlening dient dit structureel kenmerk van de ervaring van vluchtelingen steeds voor ogen te houden en hen hierbij gepast te ondersteunen.

CULTURELE OBSTAKELS OMZEILEN

Rohan en zijn echtgenote Hadeel verblijven in een klein lokaal opvanginitiatief in Wallonië. Rohan neemt de leiding als man en onderhoudt contacten met de maatschappelijk werker. Het koppel moet zoeken naar een woning, maar de echtgenoot slaagt er maar moeilijk in om alle informatie te verwerken. De echtgenote lijkt makkelijker de taal te leren en zich aan te passen aan de nieuwe omgeving. In Irak is het gebruikelijk dat de man voor het gezin zorgt. Zonder de eer van de man te krenken, besluit de maatschappelijk werker de echtgenote ook altijd uit te nodigen onder het mom om met haar te praten over de opvoeding van de kinderen. Ze weet dat de vrouw de informatie over huisvesting beter zal onthouden en haar echtgenoot thuis zal kunnen helpen zonder dat hij publiek gezichtsverlies leidt.

Interculturele competentie

Voor een adequate hulpverlening dienen de klassieke interventie- en aanpassingsstrategieën aldus steeds verrijkt te worden met een interculturele dimensie. De inschatting van kwetsbaarheid kan niet vanuit een volledig objectief en afstandelijk perspectief voltrokken worden en vereist dat er ook expliciete aandacht besteed wordt aan de subjectieve beleving. Er moet rekening gehouden worden

met hoe iemand in het leven staat, veeleer dan vanuit een paternalistische externe blik op te leggen wat normaal is.

Dit roept een belangrijk vraagstuk op over wie in staat is om deze culturele vertaalslag te voltrekken. Sommigen pleiten ervoor om ervaringsdeskundigen in te zetten als intercultureel bemiddelaar omdat ze zelf deel uitmaken van het doelpubliek. Hierdoor kunnen ze vanuit een insider-perspectief handelen, wat vertrouwen wekt. Net daarom is het echter vaak ook moeilijk om voldoende professionele afstand te bewaken. Vandaar dat er ook gepleit wordt om de zogenoemde hulpverleners extern aan de doelgroep meer bewust te maken van interculturaliteit.

Er zijn voor- en nadelen verbonden aan beide keuzes en er dient geen voorkeur uitgesproken te worden. Zowel voor ervaringsdeskundigen als voor gewone hulpverleners is het een uitdaging om de interculturele vertaalslag te voltrekken. Beiden dienen zij een interculturele competentie aan de dag te leggen.

In de wetenschappelijke literatuur onderscheidt men hierin doorgaans drie aspecten^{xi}

- attitude
- kennis
- vaardigheid

Ervaringsdeskundigen hebben in de regel meer kennis dan hulpverleners over verschillende culturen, maar daarom hebben ze nog niet noodzakelijk de gepaste vaardigheden om die kennis in te zetten. Omgekeerd hebben maatschappelijk werkers vaak een specifieke scholing doorlopen die hen allerlei vaardigheden bijbracht, maar ontbreekt het hen aan taal- en cultuurkennis.

Wat beide rollen moeten delen, is een basisattitude ten aanzien van interculturaliteit. Deze attitude bestaat uit twee uitgangspunten.

1. Ten eerste dient men te vertrekken van de erkenning van de gelijkwaardigheid van verschillende culturen. Zonder te vervallen in cultuurrelativisme moet men ervan uitgaan dat er geen hiërarchie tussen culturen bestaat.

2. Ten tweede vereist het een erkenning dat cultuur niet absoluut is en historisch verandert. Cultuur kleurt de interpretatie van het leven en bepaalt alleen maar hoe materiële, maatschappelijke en medisch/mentale noden en uitdagingen beleefd worden.

Op het vlak van kennis is er steeds een dubbel perspectief waarbij men zich enerzijds bewust moet zijn van de eigen cultuur en van de andere cultuur. Kennis kan heel praktisch ingevuld worden, met name als het aankomt op het vinden van een contacttaal. Zelfs indien er een gezamenlijke taal zoals Engels of Frans is, kan het voor de inschatting van kwetsbaarheden vaak nodig zijn om in de moedertaal te communiceren en te vertalen. Op die manier kan men zich ongeremd en genuanceerd uitdrukken. Daarnaast gaat het hier ook vooral over reflexieve kennis. Wat doet het cultuurverschil met mij als hulpverlener en met de begunstigde? Het gaat dus over meer dan alleen een cognitieve kennis van gewoonten en gebruiken. Het vereist dat men tracht in te schatten waar de spanningen zitten tussen verschillende culturen.

Ten slotte vereist interculturele competentie enkele centrale vaardigheden.

- De competentie om actief en open te luisteren naar personen met een andere culturele herkomst, bijvoorbeeld via een niet-agressieve lichaamstaal.

• Conflicthantering vormt een centraal element van interculturele competentie. Culturele verschillen leiden vaak tot spanningen die niet geheel voorkomen kunnen worden en eigen zijn aan de ervaring van migratie. Het komt erop aan deze spanningen te kanaliseren in plaats van te laten escaleren. Dit vereist ervaring met geruststellende interviewtechnieken.

Sommige personen hebben van nature uit meer interculturele competentie dan anderen, maar het principe is dat iedereen de competentie kan inoefenen. Dit vereist ofwel stilstaan bij de basisattitude van de interculturaliteit of specifieke training ondergaan voor de vaardigheden of kennis van de andere culturen. Een interculturele begeleiding is cruciaal en aanvullend op een focus op kwetsbaarheid. Dit is zowel het geval voor de identificatie van kwetsbaarheid als voor de mogelijke hulpverleningspistes.

CONCLUSIE

In het hart van de hulpverlening aan vluchtelingen staat de versterking van de autonomie. Zelfredzaamheid is het doel waar we naar

streven en niet de vertrekpositie. Het komt erop aan iedereen in dezelfde uitgangspositie te krijgen en gelijkwaardig te behandelen. In de voorgaande paragrafen werd beschreven dat dit een ongelijke behandeling vereist die specifiek aandacht heeft voor de mate waarin iemand kwetsbaar is. Kwetsbaarheid is een resultante van de balans tussen de uitdagingen en risico's waar iemand mee geconfronteerd wordt en de middelen en capaciteiten om oplossingen te bedenken. Veerkrachtige personen kunnen zelf adequate coping-mechanismen opzetten, terwijl anderen een helpende hand nodig hebben.

De centrale moeilijkheid voor elke hulpverleningspraktijk bestaat erin te identificeren hoe kwetsbaar iemand is en welke interventies en aanpassingen nodig zijn om de autonomie te versterken. Dit dubbel begeleidingsvraagstuk vereist een grondige screening en een bewuste strategie voor de hulpverlening. In het volgende deel wordt dieper ingegaan op de verschillende dimensies van kwetsbaarheid in de praktijk. Dit vormt de achtergrond voor het praktische begeleidingsinstrument dat tot doel heeft een globale inschatting te maken van de mate van kwetsbaarheid van een persoon.

HANDVATEN VOOR DE PRAKTIJK

Het is onmogelijk om op het eerste zicht in te schatten in hoeverre een persoon kwetsbaar is. Zonder een sociaal onderzoek komt men vaak niet verder dan oppervlakkige bevindingen. Vluchtelingen kunnen sterker overkomen dan ze feitelijk zijn omdat ze hun draaglast weten te verbergen; anderen lijken aanvankelijk zwak, terwijl ze eigenlijk kunnen terugvallen op heel wat hulpmiddelen en connecties. Vandaar dat het de moeite loont om de kwetsbaarheid van een persoon iets grondiger bloot te leggen om navenant de juiste interventies of beleidsaanpassingen op te kunnen zetten.

Kwetsbaarheid bij vluchtelingen is in principe niet anders dan bij de doorsnee bevolking. De drie generieke dimensies van materiële, maatschappelijke en medisch/mentale kwetsbaarheid zijn bij iedereen van toepassing. Niettemin zijn vluchtelingen terechtgekomen in een uitzonderlijke situatie die hen een grotere draaglast bezorgt en hen daardoor ook vaker kwetsbaar maakt.

Heel wat onderzoek heeft de kwetsbaarheid van bepaalde subgroepen bestudeerd, in het bijzonder niet-begeleide minderjarige vluchtelingen of deelnemers aan een hervestigingsprogramma. Voor hen zijn ook afzonderlijke procedures uitgewerkt binnen de opvangketen. Vaak delen zij bepaalde kenmerken die hen als groep kwetsbaar maken, zoals een gebrek aan een sociaal netwerk of een snelle aanpassingsperiode. Niettemin blijft het noodzakelijk om steeds voldoende aandacht te besteden aan de eigenheid van elke individuele persoon en diens balans van draagkracht en draaglast. Zo dient ook voor de 'doorsnee'

vluchtelingen gezocht te worden naar tekenen van kwetsbaarheid.

Kwetsbaarheid is in sterke mate afhankelijk van de fase in de asiel- en opvangprocedure waarin men zich bevindt. De voorbeelden die hieronder en in de tool gegeven worden, hebben betrekking op de transitieperiode die zich sinds recent hoofdzakelijk afspeelt in een lokaal opvanginitiatief. De opvang wordt voor twee tot vier maanden verlengd en tijdens deze periode bestaat de grote prioriteit in het vinden van een eigen woning. De respectievelijke dimensies van kwetsbaarheid kunnen deze zoektocht belemmeren. Hetzelfde schema kan echter aangepast worden aan andere fases, waardoor de neerwaartse en opwaartse dynamiek van kwetsbaarheid in beeld gebracht kan worden. Een persoon kan gaandeweg de draagkracht versterken waardoor men minder kwetsbaar wordt. Tevens is het mogelijk dat iemand bijkomende draaglast te verwerken krijgt waardoor de balans negatiever uitdraait. Op regelmatige tijdstippen kwetsbaarheid inschatten is van belang om bijvoorbeeld de vooruitgang in de huisvestingscarrière of het zorgtraject van vluchtelingen te duiden. Hieronder worden per dimensie achtereenvolgens voorbeelden gegeven van de draaglast en draagkracht.

MATERIËLE KWETSBAARHEID

De invulling van de materiële dimensie wordt ruim geïnterpreteerd.

1. Het eerste aspect zijn de financiële middelen. Als draaglast spelen schulden een belangrijke rol. Hoewel de Belgische overheid tijdens de asielprocedure een bed, bad, en brood voorziet, kunnen vluchtelingen toch schulden met zich meedragen. Soms zijn ze in het land van herkomst nog geld verschuldigd voor hun overtocht. In andere gevallen hebben ze geld geleend in België. Dit kan om velerlei redenen het geval zijn. Zo kunnen asielzoekers bijvoorbeeld schulden aangaan om een andere advocaat te raadplegen dan de prodeo advocaat die hen door de Belgische staat is toegewezen. Tevens kunnen ze bijvoorbeeld schulden hebben ten gevolge van procedurekosten verbonden aan een aanvraag voor gezinshereniging (bijvoorbeeld vliegtuigtickets, vaderschapstesten, visa-kosten).

Personen kunnen echter ook over een zekere financiële draagkracht beschikken die hen beschermt. Men kan geld of waardevolle bezittingen meegenomen hebben uit het land van herkomst of via netwerken met het thuisland resources bekomen. Daarnaast bestaat de mogelijkheid dat men tijdens de procedure geld gespaard heeft. Sommige centra en lokale opvanginitiatieven leggen in naam van de bewoner een klein spaarpotje aan dat ze krijgen bij het verlaten van de opvang. Daarnaast hebben asielzoekers na vier maanden in

procedure het recht om een arbeidsvergunning aan te vragen en betaalde arbeid te verrichten. Afhankelijk van de hoogte van hun inkomen dienen ze in principe echter wel een deel aan de opvanginstelling terug te betalen. Ten slotte bestaat er ook de mogelijkheid dat personen vrijwilligerswerk verrichten en daarbij een forfaitaire vergoeding opstrijken.

2. Het tweede materiële aspect vormt de huisvesting. De transitiefase is in dit opzicht bijzonder aangezien de materiële opvang tijdelijk verlengd wordt zodanig dat een vluchteling een eigen woning kan zoeken. Wat draaglast betreft, kan de tijdelijke opvang in velerlei opzichten niet aangepast zijn aan de noden van de bewoner, bijvoorbeeld in termen van toegankelijkheid en privacy. Daarnaast is de locatie van strategisch belang bij de zoektocht naar een woning. Bij gebrek aan geschikte woningen in de omgeving (bijvoorbeeld onvoldoende studio's of grote woningen) kan de druk op het verblijf in het LOI verhogen. In alle geval speelt de termijn om het LOI te verlaten een cruciale rol: des te korter, des te meer kwetsbaar een persoon wordt. Vaak zal dit mensen aanzetten tot het aannemen van woningen die niet voldoen of worden ze bedreigd met nakende dakloosheid.

De draagkracht wordt onder meer versterkt door de mobiliteitsopties van een persoon. Wie over betaalbare transportopportunities beschikt (zoals een goedkoop busabonnement)

is minder afhankelijk van de plaats van het LOI waar de persoon aan toegewezen werd. Hierdoor worden de verhuisoptyes uitgebreid. Tevens is het een versterkende factor als men de transitie doorbrengt in een plaats die men kent en waar men zich lokaal verankerd heeft. Te veel verhuisbewegingen kunnen een persoon ontwortelen. Daarnaast is de inzet van financiële middelen om de zoektocht naar huisvesting te bespoedigen natuurlijk ook een beschermende factor. Wie over een eigen huurwaarborg beschikt, is bijvoorbeeld minder afhankelijk en kan op die manier de zoektocht naar huisvesting bespoedigen.

3. Het derde materiële aspect betreft de 'papieren', oftewel administratie. Bij een positieve beslissing in de asielprocedure valt een belangrijke administratieve draaglast weg. In principe heeft de Dienst Vreemdelingenzaken 30 dagen om een beroep aan te tekenen tegen de beslissing van het Commissariaat-Generaal voor de Vluchtelingen en Staatlozen. Dit vertraagt de afhandeling van verplichtingen, zoals de aanvraag van een identiteitskaart. Ook bij erg snelle erkenning kan het papierwerk soms niet volgen. Daarnaast starten erkende vluchtelingen vaak een proces naar gezinshereniging, wat een nieuwe administratieve last met zich meebrengt.

Op administratief vlak zijn de belangrijkste beschermende factoren het beschikken over een identiteitskaart en aangesloten zijn bij een mutualiteit. Hieraan ontleent men civiele en sociale rechten die toegang geven tot allerlei instituties zoals diensten voor arbeidsbemiddeling, artsen en ziekenhuizen, et cetera. In algemene zin versterken papieren bijgevolg de draagkracht van personen in de andere domeinen van kwetsbaarheid.

➔ DRAAGLAST

Laurent is een negentienjarige jongen uit Ivoorkust die in een Waals opvangcentrum verbleef. Toen hij zijn erkenning kreeg, besloot hij niet te verhuizen naar een LOI. Hij opteerde voor maaltijdcheques voor de duur van één maand en trok in bij zijn Kameroenese vriend, die een half jaar eerder een kleine studio huurde in het centrum van Brussel. Laurent wou de verhuis naar een nieuwe opvangstructuur vermijden omdat hij op zijn eigen benen wilde staan en dicht bij zijn vrienden wou wonen. De eerste weken waren een aangenaam weerzien, maar daarna begonnen de problemen. Buren hadden geklaagd over lawaaioverlast en dreigden de verhuurder te informeren. De vriend van Laurent begon ongeduldig te worden en de twee hadden ruzie. De zoektocht naar een woning in Brussel verliep minder vlot dan Laurent had gedacht, maar hij kende niemand die hem kon verder helpen. Ondertussen waren zijn maaltijdcheques op en moest hij ook geld lenen om te eten, waardoor hij verder in de materiële problemen geraakte.

➔ DRAAGKRACHT

Harun is een dertigjarige Syriër die met zijn zoonje Adil na erkenning in een Vlaams LOI terechtkwam. Overdag gaat hij naar de Nederlandse les en zijn bejaarde buurvrouw heeft aangeboden om oppas te zijn. In ruil helpt Harun bij het herschilderen van haar huis. Een familielid van de buurvrouw die een klusbedrijf heeft, zag de kwaliteit en besloot Harun aan te nemen. Door enkele zaterdagen te werken wist hij een bedrag bijeen te sparen waarmee hij zelf de huurwaarborg kon voorschieten. Van zodra zijn Nederlandse les afgelopen is, hoopt hij voltiids in dienst genomen te worden.

MAATSCHAPPELIJKE KWETSBAARHEID

Naast de materiële randvoorwaarden van een zelfstandig leven, is zingeving binnen een maatschappelijke context van essentieel belang voor de kwetsbaarheid van een persoon.

1. Het eerste aspect is het sociaal netwerk dat een persoon of gezin omringt. Door te vluchten worden sociale verbanden en de bijhorende maatschappelijke status vaak opgebroken. Vereenzaming kan bijgevolg een zware draaglast vormen in het onthaalland. Talig isolement door een gebrek aan taalgenoten, vertalers of taallessen werkt vereenzaming in de hand. Hetzelfde geldt voor het behoren tot een (seksuele of religieuze) minderheidsgroep in België. Het hebben van een sociaal netwerk is tegelijkertijd mogelijk een tweesnijdend zwaard dat ook belemmerend kan werken. De groepsdruk van landgenoten, zowel in België als in het land van herkomst, kan zowel een rem op de ontwikkeling zetten en als een last ervaren worden.

De draagkracht van een sociaal netwerk hangt af van de omvang, diversiteit en sterkte van de sociale connecties die iemand inbedden in een gemeenschap. Formeel lidmaatschap van verenigingen en organisaties helpt mensen een identiteit op te bouwen en laat hen deel uitmaken van een groep. Informele relaties met vrienden en kennissen, zowel Belgen als landgenoten, kunnen emotionele en instrumentele steun bieden. Hierdoor kan men tegenslagen beter verwerken en wordt men geïnspireerd

om toekomstplannen te maken. De connecties hoeven zich bovendien niet noodzakelijk alleen tot België beperken. Personen met internationale bescherming staan vaak via sociale media met elkaar in contact over landsgrenzen heen. Op de hoogte blijven van hoe het met personen is die men achterliet, beschermt iemand tegen negatieve gedachten en twijfels.

2. Een tweede aspect zijn iemands verworven vaardigheden. Sommigen hebben in het land van herkomst heel weinig opleiding genoten. Analfabetisme en een beperkte algemene kennis verhogen de draaglast om makkelijk in te passen in de maatschappij. Zelfs voor wie wel studies genoten heeft, kan de bruikbaarheid ervan in een andere samenleving, alsook de formele erkenning van diploma's of ervaring een uitdaging vormen. Daarnaast bepaalt de sociale klasse en de cultuur waar men uit afkomstig is het verwachtingspatroon. Zo wordt de aankomst in België voor wie voor de vlucht tot een hoge sociale klasse behoorde, vaak als een schok ervaren.

De draagkracht wordt positief beïnvloed door de competenties die een persoon verworven heeft. De kennis van een Europese contacttaal (zoals Engels of Frans) opent vele deuren en beschermt tegen kwetsbaarheid. Wie een opleiding genoten heeft, zal zich makkelijker kunnen oriënteren in de nieuwe samenleving. Bovendien kan verwacht worden dat de tewerkstellingskansen, althans op langere

termijn, aanzienlijk zullen verhogen voor wie over een diploma of makkelijk overdraagbare praktische kennis beschikt.

3. Een derde aspect zijn de familiebanden. Isolement is een zware draaglast voor alleenstaanden en niet-begeleide minderjarige vluchtelingen. Vaak trachten zij familieleden naar België te halen, wat een zware administratieve last met zich meebrengt. Restrictieve voorwaarden inzake gezinshereniging wegen sterk door op hun persoonlijke ontwikkeling. Families geraken tijdens de vlucht ook soms opgedeeld wat leidt tot onzekerheid en onderlinge afstand. Zelfs als een gezin intact blijft, kunnen intrafamiliale spanningen opspelen in België. Scheidingen, rolconflicten, de begeleiding van schoolgaande kinderen, het gebrek aan kinderopvang, ... vormen stuk voor stuk factoren die kwetsbaarheid in de hand werken.

Andersom biedt de aanwezigheid van leden van het kerngezin en ruimere familie een factor die de draagkracht versterkt. Familieleden gelden als onvoorwaardelijke vertrouwensfiguren. Als gezin voor de uitdaging van de integratie in België staan, kan bovendien heel wat schaalvoordelen opleveren. Soms zijn familieleden al langer in het land waardoor ze reeds een kennisvoorsprong hebben opgebouwd en nieuwkomers kunnen helpen bij hun oriëntatie. Voor niet-begeleide minderjarige vluchtelingen kunnen voogden een soortgelijke rol op zich nemen.

➔ DRAAGLAST

Diana was zwanger toen ze met haar twee dochters Guinée verliet. Bij de besnijdenis van haar oudste dochter waren complicaties opgetreden die bijna fataal waren. Ze wilde vermijden dat haar jongste dochter hetzelfde lot onderging en vroeg asiel aan in België. Na haar erkenning had ze het erg moeilijk om een sociaal netwerk op te bouwen. Uit vrees voor groepsdruk, besloot ze haar landgenoten zo veel mogelijk te mijden. Als alleenstaande moeder met twee kleine kinderen en een derde op komst, kon ze ook moeilijk nieuwe contacten leggen, waardoor ze heel geïsoleerd woonde en bij problemen bij niemand kon aankloppen.

➔ DRAAGKRACHT

Daoud en zijn echtgenote Rahima werden omwille van hun Afghaanse nationaliteit na vier maanden in een collectief centrum naar een Waals LOI doorverwezen. Rahima was in het land van herkomst lerares Engels. Hoewel er geen taallessen zijn in het dorpje waar ze verblijven, kan ze toch aardig communiceren. Daoud, die enkel Dari spreekt, was buschauffeur. Samen slagen ze erin om het rijbewijs te laten erkennen.

MEDISCH/MENTALE KWETSBAARHEID

De fysische en psychische toestand van een persoon is mede bepalend voor diens weerbaarheid.

1. Het eerste aspect dat hieronder valt, is de gezondheid. Ziekte en handicaps zorgen voor een belasting die personen meer kwetsbaar maken. Door hun afhankelijkheid van medische zorgen wordt hun locatiekeuze voor een woonst bijvoorbeeld inperkt. Of het ontnemt hen de energie om naar tewerkstelling te zoeken of een sociaal netwerk op te bouwen. Ook ouderdom en de ongemakken die daarbij komen kijken, perken verhuisopties in en stellen bijkomende voorwaarden aan hulpverlening. Sommige incidentele gebeurtenissen, zoals zwangerschap, brengen tijdelijke uitdagingen mee en verhogen de draaglast, terwijl anderen, zoals blindheid, een chronische aard hebben.

Wie jeugdig is, sportief, er gezonde en evenwichtige eetgewoonten op na houdt en hygiënisch leeft, kan andersom net de draagkracht verhogen. Dit heeft niet alleen gevolgen voor de gezondheid. Zo heeft een verzorgd voorkomen ook bijvoorbeeld positieve gevolgen voor de uitbouw van een sociaal netwerk of tewerkstellingskansen. Tot op zekere hoogte is gezondheid een kwestie van natuurlijke aanleg, maar het is ook afhankelijk van de zelfbeschikking van personen. Door inspanningen te doen, kunnen ze hun draagkracht aldus ook zelf vergroten.

2. Een tweede aspect is de geestelijke gezondheid. Vluchtelingen hebben vaak onmenselijke situaties meegemaakt die een zware draaglast vormen. Ze hebben hun land van herkomst niet vrijwillig verlaten, maar werden daartoe gedwongen door de omstandigheden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat velen gevoelens van heimwee hebben. Meer specifieke psychologische diagnoses zoals post-traumatische stress symptomen komen vaak voor in combinatie met andere factoren die een persoon weinig weerbaar tegen verandering maken, zoals een extreem jonge leeftijd, weinig begeleiding, of een lange aanslepende procedure.

Hiertegenover staan ook meer generieke geestelijke eigenschappen die de draagkracht van een persoon kunnen versterken. Factoren zoals intelligentie, leervermogen of nieuwsgierigheid zijn moeilijk te meten en objectiveren tijdens een sociaal onderzoek, maar een maatschappelijk werker kan uit ervaring wel een inschatting opmaken. Dergelijke capaciteiten laten bijvoorbeeld toe om gebeurtenissen beter te plaatsen. Ze kunnen, maar hoeven niet, samen te hangen met de vaardigheden die men verworven heeft. Heel intelligente personen kunnen bijvoorbeeld nooit de kans gekregen hebben om verder te studeren, maar ze zijn wel in staat om snel nieuwe kennis te verwerven.

3. Een derde aspect is de persoonlijkheid. Ook hier is er geen exacte meting mogelijk. Het gaat over de algemene ingesteldheid van een persoon en diens levenshouding. Sommige personen zijn ondernemend, terwijl anderen eerder rekenen op hulp. Voor ingetogen of prikkelbare personen kan het moeilijk zijn om te gaan met de stress van de transitie, waardoor ze extra kwetsbaar worden. Persoonlijkheid is het product van velerlei factoren, waaronder ook de omstandigheden die met de vluchtervaring te maken hebben. Sommigen voelen zich bijvoorbeeld schuldig of schamen zich tegenover diegenen die achterbleven. Aan de visie op en het vertrouwen in de toekomst kan men inschatten hoe zwaar de transitie op iemand weegt. Dit hoeft niet per definitie gepathologiseerd te worden, en kan een normale uitdrukking zijn van hoe iemand de vele moeilijkheden ervaart. Niettemin dient er wel aandacht aan besteed te worden en dient men de ruimte te geven aan deze gevoelens.

Personen meet een rijke levenservaring, met een positieve ingesteldheid en met humor getuigen van draagkracht en motivatie. Dit zijn persoonlijkheidskenmerken die aanpassing ten goede komen en kwetsbaarheid tegengaan. Opnieuw vereist dit een genuanceerde inschatting, aangezien mensen in het publiek vaak een andere impressie nalaten dan dat ze zich eigenlijk voelen. Via indirecte observaties, zoals de manier waarop iemand zich om het huishouden bekommert, kan soms afgeleid worden hoe die persoon zich echt voelt.

➔ DRAAGLAST

Eliya is een drieenzeventigjarige politiek vluchteling afkomstig uit Congo. Ze spreekt een mondje Frans, maar haar moedertaal is Lingala. Door haar leeftijd heeft ze een gebrekkig gezichtsvermogen en kan ze geen brieven meer lezen. Als ze op het einde van de maand afrekeningen krijgt van haar telefoonabonnement moet ze wachten tot iemand haar kan helpen. Bellen naar een klantendienst lukt haar niet omdat ze onvoldoende Frans spreekt. Soms duurt het langer dan een maand voor iemand haar facturen nakijkt, waardoor ze boetes moet betalen.

➔ DRAAGKRACHT

Aasiya is een Somalische jonge vrouw die als minderjarige in België asiel aanvroeg. Tijdens de asielpprocedure kloeg ze vaak over hoofdpijn en slapeloosheid. Ondanks medicatie veranderde er weinig. Toen het positieve nieuws van haar erkenning volgde, nam ze haar voogd in vertrouwen en vertelde over haar vluchtverhaal en het seksueel misbruik dat ze had moeten ondergaan. Sindsdien gaat het beter met haar en is ze heel leergierig om zo snel als mogelijk aan een opleiding te beginnen en een nieuwe toekomst uit te bouwen. Door het wegvallen van de stress van de procedure kreeg haar positieve persoonlijkheid opnieuw de overhand.

CONCLUSIE

Om iedereen als gelijke te behandelen, mag niet iedereen gelijk behandeld worden. De erkenning van verschillende gradaties van kwetsbaarheid vormt dan ook een voorwaarde voor een gelijkwaardige aanpak. Aan de hand van bovenstaande praktijkvoorbeelden en bijgevoegd instrument kan een begeleider een globale analyse van kwetsbaarheid opmaken. Het verschil tussen draagkracht en draaglast kan gekwantificeerd worden om de vergelijking tussen personen en over de tijd heen mogelijk te maken. Dit is een manier om uit te maken of de draagkracht opweegt tegen de draaglast.

Kwantificering moet altijd behoedzaam gedaan worden. Enerzijds moet er tevens gekeken worden of de draagkracht van een persoon in staat is een specifiek antwoord te bieden op de concrete draaglast waar men mee geconfronteerd wordt. Het is niet omdat iemand capaciteiten en connecties heeft, dat die tevens de juiste zijn voor de situatie waarin de persoon zich bevindt. Anderzijds kan in sommige gevallen één bepaalde soort draaglast dusdanig doorwegen dat geen enkele draagkracht dit ooit zou kunnen compenseren. Hierbij gaat het vooral over medische en mentale problemen.

Niettemin blijft het een belangrijke oefening om een globaal beeld op een persoon en diens mate van kwetsbaarheid te ontwikkelen. De aandacht voor de verschillende dimensies dwingen een maatschappelijk werker om leemtes in de eigen kennis over de persoon expliciet in te vullen. Ook al heeft de begeleider vervolgens niet de tijd om aan alle aspecten tegemoet te komen, dan nog vormt het een meerwaarde dat er een globale inschatting is van een persoon. Er kan dan namelijk gezocht

worden naar aanvullende hulp voor dimensies die buiten de eigen mogelijkheden liggen en er kan naar toekomstige begeleiding toe een volledige overdracht gedaan worden.

Er bestaat geen ene juiste manier om tegemoet te komen aan de kwetsbaarheid van een persoon. Zowel interventies als aanpassingen zijn op hun plaats. Bijvoorbeeld inzake de zoektocht naar huisvesting kan een LOI zowel een spaarfonds aanleggen als aansturen op een bevoegdheidswijziging voor de huurwaarborg. Daarnaast moet een maatschappelijk werker prioriteiten stellen, zeker bij gebrek aan tijd. Ten slotte dient onderzocht te worden in hoeverre dimensies van draagkracht kunnen ingeschakeld worden om draaglast te compenseren. Met de juiste aanmoedigingen en informatie kan men de positieve ingesteldheid van iemand bijvoorbeeld inzetten om de draaglast inzake huisvesting te compenseren. Als algemene richtlijn kan men dan ook stellen dat het belangrijk is om te vermijden te veel in naam van een persoon te doen, hoe goed men het ook bedoelt. Uiteindelijk is de bedoeling dat personen zo veel als mogelijk zelf kunnen doen, waardoor ze ook trots en identiteit kunnen ontleen aan hun eigen weerbaarheid.

- ⁱ Baert, A. & Carbo, C. (2013). De zorgval. Thoeis: Amsterdam
- ⁱⁱ UNHCR (2016). Vulnerability Screening Tool. Identifying and Assessing Vulnerability: a tool for asylum and migration systems. UNHCT: Geneva.
- ⁱⁱⁱ Hutchinson, M. & Dorsett, P. (2012). What does the literature say about resilience in refugee people? Implications for practice. Journal of Social Inclusion, 3 (2).
- ^{iv} Bailey, S. & Barbelet, V. (2014). Towards a resilience-based response to the Syrian refugee crisis. A critical review of vulnerability criteria and frameworks. UNDP: Amman.
- ^v Bloemen, E. & Vloeberghs, E. (2012). 'Gun ons de tijd...' Werkboek Psychosociale Begeleiding bij Hervestigde Vluchtelingen'. Pharos.
- ^{vi} Van Robaeys, Bea & Driessens, Kristel (2011), Gekleurde armoede en hulpverlening. Sociaal werkers en cliënten aan het woord. Lannoo Campus, Leuven.
- ^{vii} Fedasil (2016). Studie Kwetsbare Personen met Specifieke Opvangnaden. Synthese van de Voornaamste Vaststellingen. Dienst Studie en Beleid, Directie Beleidsondersteuning.
- ^{viii} Fedasil (2016). Studie Kwetsbare Personen met Specifieke Opvangnaden. Synthese van de Voornaamste Vaststellingen. Dienst Studie en Beleid, Directie Beleidsondersteuning.
- ^{ix} De Vries, S. (2000). Psychosociale hulpverlening en vluchtelingen. Pharos: Utrecht, p. 10.
- ^x Vleaminck, H. ;Malfliet, W. ; Saelen, S. (2002). Social Casework in de 2 ste eeuw. Een praktisch handboek voor kwaliteitsvol hulpverleners. Kluwer: Mechelen.
- ^{xi} CIMIC (2011). Handboek Interculturele Competentie. Politeia: Brussel. De bespreking van interculturele competentie in deze brochure is gebaseerd op het handboek van CIMIC.

KWETSBAARHEID TRANSITIE

Naam en voornaam :
Datum :
Dossiernummer :

	DRAAGKRACHT (0 of 1)	DRAAGLAST (0 of 1)	OPMERKINGEN
MATERIEEL 	FINANCIEEL		
	Spaargeld - Inkomen - Vergoedingen 0 0 1 1	Schulden - Werkloosheid	
	HUISVESTING		
	Mobiliteit - Lokale verankering 0 0 1 1	Gebrek aan geschikte woningen - Korte tijd om opvang te verlaten	
MAAT-SCHAPPELIJK 	ADMINISTRATIE		
	Identiteitskaart - Mutualiteit - Statuut handicap - Bankrekening 0 0 1 1	Procedure gezinshereniging - Administratieve vertragingen - Snelle erkenning	
	SOCIAAL NETWERK		
	Vrienden - Kennissen - Landgenoten - Lidmaatschap 0 0 1 1	Vereenzaming - Talig isolement - Minderheid (LGBT,...) - Groepsdruk	
GEZONDHEID 	VAARDIGHEDEN		
	Opleiding - Talenkennis 0 0 1 1	Analfabeet - Lage sociale klasse - Cultuursloof	
	FAMILIE		
	Kerngezin - Levenspartner - Voogd - Familieleden 0 0 1 1	Isolement - Intrafamiliale spanning - Peuters - Scheiding - NBMV - Groot gezin - Alleenstaande ouder	
MEDISCH/MENTAAL 	GEZONDHEID		
	Jeugd - Sportief - Evenwichtige eetgewoonten - Hygiëne 0 0 1 1	Ziekte/handicap - Ouderdom - Zwangerschap - Verslaving	
	GEESTELIJK		
	Intelligentie - Leervermogen - Nieuwsgierig 0 0 1 1	Psychisch fragiel - Trauma (PTSD) - Heimwee - Slachtoffer geweld - Stress - Depressie - Zelfmoordgedachte	
BALANS KWETSBAARHEID 	PERSOONLIJKHEID		
	Rijke levenservaring - Humor - Positieve instelling - Pro-actief 0 0 1 1	Timide - Prikkelbaar - Gebrek aan toekomstperspectief - Schuld - Schaamte - Irrealistische verwachtingen - Passief	
	Totaal		
	Tussen 0 - 9 1 2 3 4 5 6 7 8 9 Tussen 0 - 9 1 2 3 4 5 6 7 8 9		
Verschil tussen draagkracht en draaglast - 9 en 9			
EINDSCORE <input type="text"/>			

KWETSBAARHEID TRANSITIE

Dit analyseschema is bestemd voor Lokale Opvanginitiatieven. Het vormt een hulpmiddel om de kwetsbaarheid van een gezin in transitie te screenen. Kwetsbaarheid ontstaat van zodra een gezin niet in staat is met de eigen draagkracht (zoals spaargeld, kennissen, en vaardigheden) het hoofd te bieden aan de draaglast (zoals trauma's, de zoektocht naar een woning, werkloosheid).

De screening is opgebouwd rond drie dimensies (materieel, maatschappelijk, medisch/mentaal). Voor elke dimensie zijn er drie thematische kapstokken. Elk thema heeft een draagkracht en een draaglast component. In het schema worden er telkens concrete voorbeelden gegeven. De voorbeelden zijn slechts illustratief en het betreft geen exhaustieve lijst.

Het schema helpt een maatschappelijk assistent bij het vormen van een globaal beeld van de mate van kwetsbaarheid van een gezin. De bedoeling is voor elk thema de draaglast en draagkracht in te schatten. De screening gebeurt in drie stappen:

1 PER THEMA

Als één of meerdere van de voorbeelden van toepassing zijn, geeft men de waarde '1'. Als de voorbeelden niet van toepassing zijn, geeft men de waarde '0'. In de kolom 'Opmerkingen' is er ruimte voorzien om te beargumenteren waarom men de respectievelijke score heeft toegekend.

Voorbeeld: Een Syrisch gezin is ingebed binnen haar nationale gemeenschap.
→ Waarde 1: bij Draagkracht van SOCIAAL NETWERK

Voorbeeld: Het gezinshoofd van een groot Afghaans gezin is analfabeet.
→ Waarde 1: bij Draaglast van VAARDIGHEDEN

Voorbeeld: Een Iraakse alleenstaande man heeft geen spaargeld, maar ook geen schulden.
→ Waarde 0: bij Draagkracht en Draaglast van FINANCIEEL

2 TOTAAL

Nadat men alle thema's heeft overlopen, dient men de waarden voor draagkracht en draaglast op te tellen. In beide gevallen kan de som variëren tussen nul en negen.

Voorbeeld: Een jonge laagopgeleide Arabischstalige, zonder eigen huurwaarborg, maar met een positieve instelling. Hij is erg snel erkend, heeft een kwetsuur aan het been, en wil zo snel als mogelijk zijn familie laten overkomen.
→ De persoon heeft een draagkracht score van 1 (positieve instelling)
→ De persoon heeft een draaglast score van 4 (snelle erkenning, geen huurwaarborg, slechte gezondheid, gezinshereniging)

3 BALANS

Op het einde dient de maatschappelijk assistent de draagkracht met de draaglast te vergelijken. Naar waar helt de balans over? Hoe zwaar helt de balans over? Hiervoor trekt men de draaglast af van de draagkracht.

Voorbeeld: Draagkracht bedraagt score van 2; draaglast score van 3
→ De balans hevelt over naar draaglast; Eindscore (2-3) = -1 → licht kwetsbaar

Voorbeeld: Draagkracht bedraagt score van 5; draaglast score van 2
→ De balans hevelt over naar draagkracht; Eindscore (5-2) = 3 → zelfstandig

Voorbeeld: Draagkracht bedraagt score van 1; draaglast score van 6
→ De balans hevelt over naar draaglast; Eindscore (1-6) = -5 → sterk kwetsbaar

AANDACHT: Dit analyseschema is slechts een hulpmiddel. Kwetsbaarheid screenen is geen wiskunde. Uitzonderlijk kan het zijn dat één thema overheerst en de anderen domineert.

Voorbeeld: Zwakke geestelijke gezondheid (bv psychose) verhindert (tijdelijk) zelfstandig wonen.

NOTA'S

NOTA'S

